

ALVAR ELLEGÅRD

I SLUTET AV SEXTIOTALET i en TV-debatt med universitetskanslern hävdade Alvar Ellegård att principen ”en poäng per studievecka” inte var tillämplig på färdighetsämnen som språk. Det var nivån, inte tiden, som borde ge utdelning i poäng. Som väntat i den tidens politiska klimat kämpade han förgäves, men kanslern kunde inte låta bli att avsluta debatten med att utbrista: ”Professor Ellegård är en kämpe.” En kämpe var han förvisso.

Alvar Ellegård, sedan 1977 arbetande ledamot av vår akademi, avled den 8 februari 2008 vid 88 års ålder. Han var en sällsynt aktiv forskare med en stor vetenskaplig produktion som hade sin kärna i anglistiken men efterhand kom att omspanna många andra områden. Hans mångsidighet framgår av att hans intressen inbegrep språkhistoria, darwinismen, författarbestämning, språkstatistik, lingvistisk teori, språkinläring, astronomins landvinningar, den tidiga kristendomens historia, de gamla goternas vandringar, botanikens nomenklatur och, till sist, själen. Förvisso mycket som man knappast förväntar sig att en professor i engelska ska syssla med. Dessutom visade han ett påfallande intresse för folkbildning genom sitt engagemang för Folkuniversitetet och för Nationalencyklopedins tillkomst, som mycket aktiv ledamot av dess vetenskapliga råd. Han besatt en sällspord debattglädje, vilket inte torde

ha undgått Akademiens ledamöter – det var nog mer än en som tänkte: ”Inget ämne tycks vara denne man främmande.” Ja men visst, Alvar Ellegård var en renässansmänniska.

Han föddes 1919 i en lärarfamilj i Göteborg, den stad där han hade sin uppväxt, skolgång och akademiska karriär, som avslutades med professuren i engelska vid Göteborgs universitet 1962–1984. Han doktoretrade 1953 på en avhandling benämnd *The Auxiliary Do. The Establishment and Regulation of its Use in English*, en klassiker som citeras flitigt i internationella arbeten inom historisk syntax och renderade honom en docentur. Det visar sig bland annat att *do*-omskrivningen, som är så karaktäristisk för engelskan (och så svår för våra elever), utvecklades under en förvånansvärt kort period: på Shakespeares tid var det möjligt att skriva *Goes the King hence to-day?* men bara ett hundra år senare var det i praktiken obligatoriskt att skriva *Does the King go hence to-day?*

Under några år lämnade Ellegård språkvetenskapen och kastade sig in i idéhistorien med två arbeten: *The Readership of the Periodical Press in Mid-Victorian Britain* från 1957 och följande år *Darwin and the General Reader*, som även gavs ut 1990 i ny upplaga av University of Chicago Press och blev akademisk kursbok. Dessa arbeten behandlar darwinismens mottagande i brittisk press under åren 1859 till 1872. Även om utvecklingslärans idé var känd före publiceringen av *The Origin of Species*, kom Darwins verk att ge teorin större trovärdighet. Ellegård påvisar dock att det kontroversiella elementet i kampen för att etablera darwinismens teori inte var dess vetenskapliga tyngd så mycket som dess hot mot det etablerade rättänkandet. Darwins främsta bidrag, teorin om det naturliga urvalet, antingen ignorerades eller förkastades av gemene man.

Nästa intresseområde var statistisk författarbestämning, som Ellegård behandlade i den spänstigt skrivna *Who Was Junius?* för att ge den samtida bakgrunden och *A Statistical Method for Determining Authorship* för att beskriva den tekniska modellen, båda från 1962. Studierna behandlar Juniusbrevet, som är en serie politiska pamfletter publice-

rade under tre år, mellan 1769 och 1772, i den engelska tidningen *Public Advertiser* under signaturen Junius. Språket i breven, som präglades av såväl lysande stil som bitande sarkasm, kritiserade den brittiska regeringen och väckte stor uppmärksamhet. Ingen trädde någonsin fram och erkände sig vara författaren, och frågan om författarens identitet har allt sedan dess väckt nyfikenhet hos historiker och litteraturvetare. Ellegård valde att försöka lösa gåtan med hjälp av en form av språkstatistik som kan liknas vid användningen av fingeravtryck i brottmål. De stildrag han slutligen fastnade för var ord, fraser och grammatiska former, alltså yttre språkliga företeelser som har fördelen att vara entydigt definierbara och räkningsbara. Detta ger möjlighet att finna distinktiva drag som skiljer olika individer från varandra. De kan vara positiva drag, dvs. företeelser som förekommer oftare hos en författare än hos andra, eller negativa drag, dvs. företeelser som förekommer mera sällan hos en författare än hos andra. Genom att räkna dessa så kallade ”plusord” och ”minusord” i en stor textmassa och med hjälp av avancerad statistik, kunde Ellegård påvisa att av det fyrtiotal författare som någon gång föreslagits som Junius var det bara en som kom ens i närheten av dennes språkbruk, nämligen en brittisk ämbetsman, whig-politiker och tjänsteman i krigsministeriet vid namn Sir Philip Francis. I den samtida debatten dök visserligen dennes namn ofta upp som huvudspåret, men Ellegårds bidrag anses vara avgörande för att slutgiltigt lösa gåtan och kunna identifiera Junius med Sir Philip. Själv skriver Ellegård på sitt karaktäristiska sätt:

Kanske någon finner det otillfredsställande att man trots ett så tråligt arbete ändå inte lyckas dra mera definitiva slutsatser med hjälp av de språkstatistiska testen. Vi får trösta oss med att denna osäkerhet ligger i sakens natur. Statistik handlar om sannolikheter. Den kan aldrig ge absolut säkerhet.

Ellegård talar om ”tråligt arbete” – detta arbete tilldrog sig nämligen vid den tiden då datorer och maskinläsbara texter ännu inte hade gjort entré vid humanistiska fakulteten – datorer sköttes vid denna tid av män i vita rockar med sina gigantiska räknemaskiner väl förborgade bakom

glasdörrar. Språkvetare fick nöja sig med handarbete och enklare donationer. Mitt första möte med Alvar Ellegård ägde rum något år tidigare när han gästade Uppsala och gav en föreläsning om språkstatistik. En sak som särskilt imponerade på oss var hans flitiga användning av den långa räknesticka som stack upp ur bröstfickan, ett arbetsverktyg som då var okänt för oss språkdoktorander, i varje fall i Uppsala.

Under sextioalet kom han att intressera sig för latinska och grekiska ordbaser och deras avläggare i svenska, engelska, franska och tyska, vilket dokumenterades i en lärobok kallad *De internationella orden* från 1966. Han påverkade i hög grad det svenska skolsystemet genom att argumentera för ämnet allmän språkkunskap på det nya gymnasiet, ett för Sverige helt nytt ämne som kunde väljas som ett alternativ till de klassiska språken grekiska och latin, och givetvis ett inte helt okontroversiellt förslag. Det måste betecknas som en imponerande bedrift att han lyckades samla landets latinlärare till uppskattade sommarkurser från Ystad till Rättvik och – *mirabile dictu* – förvandla dem till lärare även i allmän språkkunskap inför höstterminen.

Hans språkpedagogiska intresse omfattade även den form av grammatik som var starkt påverkad av Noam Chomskys transformationsgrammatiska teori, som var internationellt förhärskande under denna tid. Ellegård skrev *Svensk-engelsk transformationsgrammatik* och även, tillsammans med andra, en skolgrammatik. Ellegård var en flitig debattör i skolfrågor där han bland annat drev tesen ”Mer ord i grundskolan, mer grammatik i gymnasiet” – grammatik är abstrakt och i grundskolan är alltför många inte mogna för den. Den svenska språkundervisningen på sextioalet var starkt påverkad av den debatt som förts 1959–60 och som förordat en ”modifierad direktmetod”, mer eller mindre utan användning av modersmålet. Ellegård hävdade att denna metod bar största skulden till bristerna på två viktiga områden, den grammatiska korrektheten och ordförrådet – ordinlärning sker, menade han, effektivast om de okända orden översätts till modersmålet. Han framhöll även att vid studiet av främmande språk är begåvningen den avgörande faktorn.

Man ska därför inte alltför ensidigt betona det mål för undervisningen som kallas ”genomströmning” och som bottnar i samma grundsyn som den inledningsvis nämnda principen om poäng per studievecka i stället för uppnådd kvalitet och standard.

Ellegård har även fått epitetet ”entreprenör” genom sitt kraftfulla engagemang för projektforskning, ofta tvärvetenskaplig, som blev en allt mer framträdande del av verksamheten vid språkinstitutionerna efter mitten av sextiotalet. Han var en av dem som drog upp riktlinjerna för ett språkpedagogiskt forskningsprojekt rörande undervisningen i engelska på högstadiet där man studerade tre olika metoder i undervisningen kring vissa grammatiska moment. Med artikeln ”Tänk om i språkundervisningen!” inledde han i januari 1969 vad som kom att bli den stora språkdebatten om vilken som är den bästa metoden att lära sig och lära ut främmande språk. Några av hans artiklar i språkliga ämnen i tidningar och tidskrifter finns publicerade i volymen *Språk, språkvetenskap, språkinläring* från 1971.

Vid ett seminarium hösten 2000 gav han ett minnesvärt råd till yngre forskare: ”Det mest eftersträvansvärda är inte att bli professor – bäst möjligheter får man om man blir professor emeritus.” Redan 1982, två år innan han blev emeritus, kastade han sig in i områden utanför språkvetenskapens ramar. Hans intresse för talspråk, minnet, inläring och tänkande resulterade i boken *Språket och hjärnan*. Framställningen innehåller mer nervfysiologi än språkvetenskap för att, enligt författaren, utröna och beskriva vad som sker i vår hjärna när vi talar eller över huvud använder språk. Det innebar dock ingen helomvändning eftersom Ellegård alltsedan sina studier av Darwin och darwinismen hade intresserat sig för vetenskapshistoria och vetenskapsteori.

År 1989 redigerade Ellegård en bok med titeln *Kan vi lita på vetenskapen? En bok om vetenskapen och sanningen*, i vilken fjorton framstående svenska forskare, några av dem ledamöter av vår akademi, belyser svårigheterna med att föra ut sitt vetande till allmänheten: att vara över-skådlig och begriplig och samtidigt göra klart att vetenskapliga resultat

alltid är provisoriska. Flera av forskarna, som representerar ett brett fält – idéhistoria, naturvetenskap, samhällsvetenskap, teologi och humaniora – delar åsikten att vetenskaplig metod inte alls är något speciellt utan helt enkelt sunt förnuft, bara tillämpat konsekvent och systematiskt. Även om termen ”populärvetenskap” etablerades i svenskan först i början av 1900-talet, så har populärvetenskap som företeelse funnits länge – i vårt land var Carl von Linné en av de första framgångsrika representanterna.

Inspirerad av engelsmannen G. A. Wells, professor i tyska men mest känd som kritisk bibelforskare, och efter egna ingående studier framlägger Ellegård år 1992 nya teorier om Dödahavsrollarna och deras koppling till kristendomens tidiga historia i boken *Myten om Jesus: den tidigaste kristendomen i nytt ljus*. Ellegård hävdar att Paulus och de andra apostlarna inte kunde ha upplevt Jesus som en samtida fysisk person. Så här skriver han i förordet:

Jag prövar en hypotes, nämligen att kristendomen i huvudsak går tillbaka till Paulus, och att de första kristna församlingarna, i Palestina liksom i förskingringen, från början tillhörde den essenska grenen av judendomen. Dessa församlingar hade som kultgestalt sin längesedan bortgångne grundare, Rättfärdighetens lärare, som bland dem bar namnet Jesus. Det nya budskap (evangelium) som Paulus predikade var att *Jesus var Kristus*, dvs. Messias. Paulus grundade detta på sina och andras visioner av den som Messias uppståndne Jesus.

Evangeliernas Jesus däremot är en senare tillkommen fiktion, som huvudsakligen byggts upp på grundval av Paulus uttalanden om Jesus.

I sista kapitlet, kallat ”Tro för tvivlare”, skriver Ellegård:

Om vi alltså måste acceptera att evangeliernas Jesusgestalt är en myt, vad blir det då av kristendomen? Fallor allting samman? Inte alls. Men utgångspunkten blir nu Paulus och hans samtida, inte evangelierna.

Sju år senare publicerades detta arbete i USA i en omarbetad och utökad engelsk version med titeln *Jesus – One Hundred Years Before Christ: A*

Study in Creative Mythology. Ellegårds hypotes är givetvis högst kontroversiell, men det är inte lätt att finna exegetiska recensioner av hans bok. Eftersom han tar avstånd från så mycket etablerad forskning är det uppenbart svårt för forskare att relatera till hans tes.

Om själen, en samlingsvolym redigerad av Ellegård och utgiven 1994, var framsprungen ur ett symposium anordnat av Vitterhetsakademien. Syftet var att visa hur ett antal företrädare för olika vetenskaper – teologer, medicinare, naturvetare, beteendevetare och humanister – ser på begreppet själ. Redaktören medger att boken, lika litet som föregångaren Aristoteles i sin bok med samma namn, inte ger ett bestämt svar på frågan vad själen är, men menar att de olika infallsvinklarna ger en fascinerande och mångsidig belysning av ett ofta tabubelagt ämne.

Alvar Ellegård var en både frejdig och frejdad kollega. Hans oräddhet, mångsidighet och intellektuella nyfikenhet drev honom in på vetenskapliga marker som historiskt inte har direkt samband med språkvetenskap. Han menade till exempel att språkvetenskap mycket väl kan bli en av de viktigaste nycklarna till den vetenskapliga utforskningen av det mänskliga själslivet.

Vid engelska institutionen i Göteborg lyckades han skapa en påfallande positiv stämning och produktiv arbetsgemenskap. Han var en inspirerande och lojal chef och en effektiv klubbförare vid sammanträden. Ett av hans valspråk var ”The proof of the pudding is in the eating” – det är resultatet som räknas. Han var generös och omtänksam mot familjer knutna till institutionen. Vi minns de trevliga institutionsfesterna hos Alvar och makan Ulla, vars konstverk prydde väggarna i deras rymliga villa nära vattenbrynet vid Saltholmen. Även studenterna gillade honom. Vid någon debatt förklarade han att det viktigaste kanske inte är att undervisa studenter utan att entusiasmera dem. Han kunde visserligen skärpa en eller annan student genom sin vana att tentera i liggande ställning på en soffa i tjänsterummet. Orsaken till denna rutin var att han kände av sitt diskbräck, varför han även föredrog att läsa och skriva i denna position. Detta kunde skapa viss förvåning, som när

en journalist ringde och frågade institutionssekreteraren om Professor Ellegård var tillgänglig och hon svarade: ”Jo då, han ligger här bredvid mig.”

Vi är många som är tacksamma för förmånen att ha fått lära känna och arbeta med Alvar Ellegård – en uppslagsrik och orädd forskare, en glad debattör och god kollega. Han lämnar ett mycket stort tomrum efter sig. Det ligger nära till hands att utbrista: ”They don’t come like that anymore.”

Jan Svartvik

BIRGER BERGH

NILS ANDERS BIRGER BERGH föddes den 25 juni 1935 i Luleå och var professor i latinska språket och litteraturen vid Lunds universitet under åren 1975–2000. Han var ledamot av en rad lärda sällskap och samfund, bland dem Kungl. Vitterhetsakademien, där han även var ledamot i förvaltningsutskottet mellan 1996 och 2005, under många år sammankallande i Birgittakommittén, ledamot i in-skriftnämnden, sammankallande i utdelningsnämnden för Stiftelsen Gihls fond, samt ledamot av ledningsgruppen för utgivningen av Rikskanslern Axel Oxenstiernas skrifter och brevväxling.

Birger Bergh var känd långt utanför de akademiska kretsarna som Birgittaforskare, som en av de lärde i Lund, som författare, föreläsare och vältalare, men även som mästare på klassisk gitarr. Han var son till folkskoleinspektören och ledamoten för Högerpartiet av riksdagens första kammare Ragnar Bergh och dennes maka Elsa, folkskollärare. Fadern hade författat bland annat en rättstavnings- och skiljeteckenslära, och kärleken till kunskap med fasta konturer gick i arv till Birger, liksom fallenheten för strängt logiska resonemang och elegant polemik. Latin blev följaktligen hans älsklingsämne i skolan.

Birger tycktes på många sätt vara född med silversked, med en medfödd lätthet och briljans som kanske kunde vara svår att handskas med